

Michał Latawiec

Ochrona środowiska przyrodniczego w pracach prof. Stefana Kozłowskiego

Studia Ecologiae et Bioethicae 8/2, 53-66

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michał LATAWIEC
IEiB UKSW Warszawa

Ochrona środowiska przyrodniczego w pracach prof. Stefana Kozłowskiego

Wstęp

Sylwetki profesora dr hab. inż. Stefana Kozłowskiego nie trzeba przedstawiać. Był wybitnym geologiem, przyrodnikiem i ekspertem, a także członkiem wielu Komitetów i Instytutów, gdzie obejmował kierownicze stanowiska. Niemał każdy zainteresowany tematyką przyrodniczą spotkał na swojej drodze Kozłowskiego. Był on obecny podczas wielu ważnych wydarzeń w życiu naszego kraju np. brał udział w pracach podstolika ekologicznego podczas Okrągłego Stołu. Będąc aktywnym propagatorem idei przyrodniczych, nie bał się odważnych tez i rozwiązań. W latach osiemdziesiątych był autorem licznych ekspertyz wyrażając się negatywnie o planowanych inwestycjach mogących zniszczyć przyrodę wielu regionów kraju. Przykładem podważanych inwestycji mogą być liczne kopalnie czy huty metali nieżelaznych w Suwałkach, a także elektrowni atomowych w Żarnowcu i Korolewie.

Kozłowski zmarł niespodziewanie 17 września 2007 roku po wygłoszeniu swojego referatu w Krynicy¹. W referacie tym zwracał uwagę na zasadność współpracy środowisk inżynierów ze specjalistami do spraw ochrony przyrody. Jedne z ostatnich słów Kozłowskiego przytacza prof. Z. Alexandrowicz na Forum Chrońmy przyrodę ojczystą. *Chodzi o przedmiotową współpracę, nie uleganie politycznym wpływom ostatnio głoścącym konflikt – albo rozwój gospodarczy rejonów, albo ochrona przyrody ... Żaden z premierów państw europejskich nie uważa i nie głosi, że ochrona przyrody jest przeszkodą w rozwoju raju! ... Musimy się dogadać i współpracować razem! ... Budujcie Państwo piękne, wspaniałe obiekty, przecież jesteście świetnymi fachowcami, ale włączcie do waszych zespołów ludzi znających się na ochronie przyrody, aby rozwijać ten kraj z zachowaniem piękna, jego w wielu przypadkach unikalnej przyrody, dla dobra naszej pięknej Ojczyzny*

¹ Podczas 53 Ogólnopolskiej Konferencji – Problemy budownictwa na terenach cennych ekologicznie.

*Polski!!!*². Słowa te są niewątpliwie testamentem, jaki zostawił po sobie Kozłowski. Apel ten powinien zostać uszanowany i wprowadzany w życie przy podejmowaniu wszystkich decyzji oddziałujących na kształt i stan przyrody.

W poniższym artykule przedstawione zostaną jedynie wybrane aspekty bogatej działalności Kozłowskiego na rzecz środowiska przyrodniczego. Pierwszym zagadnieniem będzie próba, jakiej dokonał Kozłowski w kwestii zmiany podejścia do idei ochrony przyrody. Drugim ważnym zagadnieniem jest kwestia ochrony obszarowej kraju, co dla Kozłowskiego było wielkim wyzwaniem. Ostatnią zaś kwestią poruszaną w artykule będzie zagadnienie wprowadzanej i zmienianej zasady zrównoważonego rozwoju.

1. Ochrona przyrody

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych Kozłowski dostrzegł potrzebę zmiany podejścia do ówczesznie panującej idei ochrony przyrody. Pogląd ten wynikał w głównej mierze z wielkich regionalnych katastrof ekologicznych np. w Zatoce Gdańskiej i Puckiej, czy rejonu Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego i Kotliny Jeleniogórskiej. Jak pisał Kozłowski, styl ochrony konserwatorskiej *w prawie nie zmienionej formie koncepcyjnej i organizacyjnej przetrwał do dnia dzisiejszego, co należy uznać za swoisty rekord. Kierunek konserwatorskiej ochrony skupiony jest organizacyjnie w resorcie Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, co w dodatkowy sposób przyczyniło się do bardzo jednokierunkowego argumentowania zadań i celów ochrony przyrody*³. Z tych właśnie powodów Kozłowski postulował, iż konieczne jest nowe spojrzenie na zagadnienie ochrony przyrody. Konieczny jest nowy kształt organizacyjny.⁴

W tym czasie idee ochrony przyrody postrzegano w głównej mierze jako gospodarkę poszczególnymi zasobami przyrody. Jednak gospodarka stała się nadrzędnym celem, nie zważając na konsekwencje przyrodnicze. Do takiego stanu rzeczy przyczynił się system polityczny panujący na terenie Polski. Komunizm bowiem wskazywał na wyraźny stosunek państwa i człowieka do przyrody. *Ideologia komunistyczna zakłada bezwzględne podporządkowanie przyrody człowiekowi, mogącemu dowolnie zmieniać i kształtować oblicze ziemi. Rozpoczęto realizowanie wielkich programów przekształcania środowiska przyrodniczego*⁵. Pytania o nową ochronę przyrody zrodziły się z rabunkowej, nieprzemysłanej go-

² Z. ALEXANDROWICZ, *Prof. dr hab. inż. Stefan Kozłowski (1928 – 2007). Geolog – propagator idei ekorozwoju*. FORUM 2008 (<http://www.iop.krakow.pl/iop/iop.asp?0403>): 4pp. s. 1-2.

³ S. KOZŁOWSKI, *Przyrodnicze uwarunkowania gospodarki przestrzennej Polski*, Wrocław 1983, s. 80.

⁴ Por. Tamże, s. 81.

⁵ S. KOZŁOWSKI, *Polityka ekologiczna państwa 1989-2000 – ujęcie historyczne*, w: *Polityka ekologiczna III Rzeczypospolitej*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 2000, s. 37.

spodarki zasobami przyrody⁶. Gospodarka taka wynikała z nadmiernej eksploatacji zasobów leśnych, węgla kamiennego, czy innych surowców mineralnych. *Nadmierna konsumpcja zasobów przyrody odbywała się zgodnie z obowiązującą teorią ekonomiczną, nie uznającą obiektywnej wartości zasobów naturalnych. Uznawano, że wartość zasobów naturalnych można ocenić tylko przez wielkość pracy włożonej w ich pozyskanie*⁷. Ten sposób postrzegania i gospodarowanie przyrodą był krytykowany przez Kozłowskiego. Jak sam pisał, rozwój całej gospodarki nastawiony był na maksymalne wykorzystanie zasobów przyrody bez liczenia się z konsekwencjami, jakie muszą nastąpić pomimo znanego już raportu U'Tanta z 1969 r., a także mimo pękniętych tradycji w Polsce z zakresu ochrony przyrody⁸.

Na terenie naszego kraju występuje bardzo bogata i cenna szata roślinna zasługująca na ochronę. Ten element przyrody jest najbardziej podatny na wpływy presji czynników antropogenicznych. *Roślinność stanowi bowiem szczególnie dobry wskaźnik przeobrażeń i zagrożeń środowiska przyrodniczego*⁹. Z tych względów niepokojące obserwacje i prognozy zubożenia gatunków roślin z końca XX wieku wskazały na potrzebę szczególnej ochrony. Kozłowski sformułował odważne tezy: *za niezbędne należy uznać zatem zasadnicze ograniczenie melioracji terenów bagiennych i torfowisk. Przede wszystkim dotyczy to m.in. doliny Biebrzy, gdzie niezwłocznie powinien być utworzony duży park narodowy. (...) Należy zatem rozwijać kierunek badań związany z ochroną zasobów genowych roślin. Dotyczy to przede wszystkim najbardziej zagrożonych gatunków i fitocenoz. (...) Ochrona gatunkowa roślin w wielu przypadkach nie jest jednak respektowana: dzieje się to w dużej mierze na skutek braku zrozumienia i umiejętności rozpoznawania roślin chronionych*¹⁰. Tezy te w późniejszych latach zostały w dużej mierze zrealizowane. Na przestrzeni dwudziestu lat nastąpiły wyraźnie zmiany w kwestii podejścia do gospodarowania wodą i melioracją w kręgach inżynierów wodnych czy w Regionalnych Zarządach Gospodarki Wodnej. Natomiast 9 września 1993 roku powstał długo oczekiwany Biebrzański Park Narodowy¹¹. Wraz z wzrostem naszej wiedzy o gatunkach roślin, zwierząt oraz grzybów nieustannie, poprawia się system ochrony gatunkowej. Zostały również wprowadzone liczne akcje edukacyjne mające na celu poprawę świadomości przyrodniczej społeczeństwa.

Tylko dzięki prawidłowemu wykorzystywaniu tego co posiadamy, możliwe jest zapewnienie społeczeństwu możliwości życia i pracy. Kontynuowanie działań nie li-

⁶ Por. S. KOZŁOWSKI, *Przyrodnicze uwarunkowania gospodarki przestrzennej Polski*, dz. cyt., s. 81.

⁷ Tamże, s. 183.

⁸ Por. Tamże, s. 184.

⁹ Tamże, s. 82.

¹⁰ Por. tamże, s. 86.

¹¹ Zobacz Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 września 1993 roku w sprawie utworzenia Biebrzańskiego Parku Narodowego (Dz. U. nr 86 poz. 399).

czących się z przyrodniczymi uwarunkowaniami Polski musi prowadzić do dalszego pogarszania się „jakości życia”¹². Tym samym Kozłowski w swoich pracach opisuje znaczenie pogarszającego się stanu przyrody i wpływ jego negatywnych czynników na organizm ludzki. *Nadmierne zanieczyszczenie środowiska powoduje rozwój wielu chorób przewlekłych, niezakaźnych, zakaźnych, zatruc pokarmowych oraz stanów subpatologicznych obniżających efektywność i możliwości regeneracyjne organizmów. Kumulacje w organizmie substancji, uznawane nawet za nieszkodliwe, mogą mieć ujemne działania genetyczne*¹³. Opisane wyżej zjawiska chorób cywilizacyjnych wynikają między innymi z zanieczyszczeń środowiska przekraczających bariery biologiczne (powietrze, woda, gleba). Innymi ograniczeniami progowymi są bariery surowcowe (leśne, mineralne i wodne) i przestrzenne (krajobrazowe i odporności ekosystemów), których przekraczanie powoduje degradację środowiska. *Zdajemy sobie sprawę, że dalsze przekraczanie naturalnych barier przyrodniczych doprowadzi do degradacji środowiska przyrodniczego oraz spowoduje zagrożenie zdrowia i życia człowieka. Dlatego też rozwój teorii przyrodniczych ograniczeń progowych jest tak aktualny i ważny w naszym kraju*¹⁴.

2. Obszary chronione

Koncepcja ochrony obszarowej na terenie Polski zmieniła się w przeciągu ostatnich 50 lat. Kiedy Kozłowski zaczął interesować się zagadnieniem obszarów chronionych, w Polsce obowiązywała ustawa o ochronie przyrody z dnia 7 kwietnia 1949 roku¹⁵. Ustawa ta wskazywała jedynie na dwie formy ochrony obszarowej, mianowicie na Park Narodowy oraz Rezerwat Przyrody. System ten nie chronił wszystkich walorów środowiska przyrodniczego na terenie całego kraju. Problemem tym zajęła się dwukrotnie Państwowa Rada Ochrony Przyrody w 1964 oraz w 1971 roku. Tematem przewodnim spotkań było zagadnienie przestrzennego gospodarowania środowiskiem przyrodniczym, a w szczególności ochroną krajobrazu. Przystąpiono zatem do prac nad utworzeniem parków krajobrazowych¹⁶.

Jak pisze Kozłowski *projektowane obszary chronionego krajobrazu zostały podzielone na dwie kategorie: parki krajobrazowe i strefy (obszary) chronionego krajobrazu. Zróżnicowanie to zostało wykonane ze względu na podkreślenie różnic w wartościach przyrodniczych oraz ze względu na etapowość w realizowaniu za-*

¹² S. KOZŁOWSKI, *Przyrodnicze uwarunkowania gospodarki przestrzennej Polski*, dz. cyt., s. 184.

¹³ Tamże, s. 110.

¹⁴ Tamże, s. 119.

¹⁵ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody, art. 11 ust. 1, (Dz.U. 1949 Nr 25 poz. 180).

¹⁶ Warto przypomnieć, iż koncepcja parku krajobrazowego powstała w latach 1948-1950 na Politechnice Krakowskiej w gronie architektów, wśród których był między innymi Zygmunt Nowak.

gospodarowania rekreacyjnego i turystycznego¹⁷. Zatem parki krajobrazowe miały być strefami o wysokich wartościach przyrodniczych. Natomiast w obszarach tych nie przewidywano budowy dróg przelotowych, czy skoncentrowanej bazy noclegowej. Kozłowski dostrzegł również potrzebę stworzenia planów zagospodarowania, w których powinny się znaleźć zapisy ograniczające formy gospodarki niezgodne z naturalnym użytkowaniem ziemi, czy też zapisy dotyczące „pojemności turystycznej” dla poszczególnych obszarów, a także budownictwo nawiązujące do stylu regionalnego¹⁸.

W 1979 roku Kozłowski wyraźnie zaznaczył, iż *w stosunku do stopnia uprzemysłowienia i zurbanizowania kraju powierzchnie prawnie chronione są zupełnie znikome i nie mogą spełnić podstawowych funkcji takich, jak: zachowanie równowagi w środowisku przyrodniczym oraz zabezpieczenie obszarów dla odnowy sił człowieka*¹⁹. Wyraził także dwa istotne warunki dotyczące funkcjonowania sieci parków krajobrazowych. Pierwszym jest założenie, iż łączna powierzchnia tych parków winna być co najmniej dwukrotnie większa od projektowanej sieci parków narodowych i powinna objąć 1.5 % powierzchni całego kraju, drugim zaś, że w każdym województwie powinien powstać przynajmniej jeden park²⁰.

Park krajobrazowy Kozłowski rozumiał jako *obszar o wybitnych walorach przyrodniczych. Jest to obszar o przewadze krajobrazu naturalnego z udziałem elementów antropologicznych wraz z zespołami zabytków historycznych i pomników kultury. Obszar parku krajobrazowego uważa się za strefę bezinterwencyjną dla rozwoju przemysłu i aglomeracji miejskich oraz dla dużych stacjonarnych ośrodków wypoczynkowych*²¹. Tereny takie Kozłowski spostrzegał jako sfery ciszy, w której dopuszczał turystykę pieszą, rowerową i kajakową²². Zatem nadrzędnym celem takich obszarów miało być zabezpieczenie wartości przyrodniczych, właściwe wykorzystanie tych terenów oraz prawidłowe zagospodarowanie przestrzenne.

W połowie lat siedemdziesiątych park krajobrazowy stał się kategorią prawną. Parki te posiadały podstawy prawne na mocy dwóch aktów prawnych: ustawy o radach narodowych z 1958 roku²³, oraz ustawy o wydawaniu przepisów prawnych przez rady naukowe z 1964 roku²⁴. Sam proces powoływania parków krajo-

¹⁷ S. KOZŁOWSKI, *Ochrona krajobrazu w Polsce*, Wszechświat 1 (1972), s. 3.

¹⁸ Por. Tamże.

¹⁹ S. KOZŁOWSKI, *Parki krajobrazowe*, Przyroda polska 7-8 (1979), s.14.

²⁰ Por. Tamże.

²¹ Tamże.

²² Por. Tamże.

²³ Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych, art. 13 ust. 2 (Dz.U. 1958 Nr 5 poz. 16, ze zm.).

²⁴ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. o wydawaniu przepisów prawnych przez rady naukowe, art. 8 ust. 1 (Dz.U. 1964 Nr 8 poz. 47, ze zm.).

brazowych odbywał się na podstawie uchwał Wojewódzkich Rad Narodowych. W uchwałach tych znajdowały się zapisy o granicy parku, głównych celów, a także zawierały zakazy, nakazy i ograniczenia obowiązujące na terenie parku. Niestety żaden przepis nie zdefiniował precyzyjnie, czym jest park krajobrazowy, jak również wyraźnych podstaw prawnych do tworzenia parku. Problemy w zakresie prawodawstwa parków krajobrazowych dostrzegł Kozłowski pisząc w 1979 roku, iż *obecny stan prawny parków krajobrazowych jest niezadowolający. Brak jest organów administracyjnych i wykonawczych. Uniemożliwia to realizowanie uchwał wojewódzkich rad narodowych. Jest jednak sprawą niezmiernie ważną kontynuowanie prac nad projektowaniem i powoływaniem parków krajobrazowych*²⁵. Zapisy takie nie znalazły się również w ustawie o ochronie i kształtowaniu środowiska z 1980 roku²⁶. Artykuł 73 tej ustawy wskazał jedynie na potrzebę szczególnej ochrony tych terenów.

Do roku 1991 w Polsce funkcjonowało 68 parków krajobrazowych o łącznej powierzchni 1.22 mln. ha.²⁷ Park krajobrazowy stał się formą ochrony przyrody dopiero w 1991 roku, gdy pojęcie parku krajobrazowego pojawiło się w ustawie o ochronie przyrody z roku 1991 roku²⁸. Ustawa ta dała tym samym tej formie ochrony pełne podstawy prawne. Wprowadzono również definicję parku w brzmieniu, którego park krajobrazowy jest *obszarem chronionym ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe, a celem jego utworzenia jest zachowanie, popularyzacja i upowszechnianie tych wartości w warunkach racjonalnego gospodarowania*²⁹. Wokół parku krajobrazowego może być utworzona otulina. Nowelizacja tej ustawy w 2000 r. zmieniła definicję parku krajobrazowego zastępując jedynie określenie „racjonalnego gospodarowania” określeniem „zrównoważonego rozwoju”. Zatem wartości i cele, dla których powoływane są parki krajobrazowe, powinny być realizowane w duchu zrównoważonego rozwoju. Zmiana ta wskazuje drogę dla tworzenia planów ochrony oraz ukazuje, w jaki sposób należy rozumieć ochronę krajobrazu. Obecnie w ustawie rozszerzono również względy, dla których jest on powoływany, do wartości przyrodniczych, historycznych, kulturowych oraz walorów krajobrazowych. W przeciwieństwie do bardziej restrykcyjnych form ochrony park krajobrazowy chroni wszystkie war-

²⁵ S. KOZŁOWSKI, *Ekologiczny system obszarów chronionych*, Aura 8 (1979) s. 21.

²⁶ Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska, art. 73 ust. 1 pkt. 1 (Dz.U. 1980 Nr 3 poz. 6, ze zm.).

²⁷ Źródło wg. GUS 2000. Przykładem najstarszego parku krajobrazowego w Polsce jest Suwalski Park Krajobrazowy utworzony w 1976 roku. Suwalski Park Krajobrazowy powstał na podstawie uchwały Nr III/14/76 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Suwałkach z 12.01.1976 r. (Dz. Urz. WRN Nr 1, poz. 3).

²⁸ Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody, (Dz.U. 1991 Nr 114 poz. 492).

²⁹ Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody, art. 24 ust. 1, (Dz.U. 1991 Nr 114 poz. 492).

tości przyrodnicze występujące na danym obszarze. Przedmiot ochrony podany w ustawie może wskazywać, iż celem ochrony są walory krajobrazowe środowiska nieobjęte innymi formami ochrony obszarowej. *Parki krajobrazowe uzupełniają zatem sieć parków narodowych i rezerwatów przyrody, różniąc się od nich inną skalą występowania elementów naukowych oraz mniej zaznaczoną złożonością celów ochrony wskutek ich jakościowego przestrzennego rozdzielania*³⁰.

Obszary (strefy) chronionego krajobrazu, według Kozłowskiego, miały obok parków krajobrazowych tworzyć tzw. wieloprzestrzenny system obszarów chronionych. *Przez strefy chronionego krajobrazu rozumiane są obszary, w których nie będą lokalizowane zakłady przemysłowe, aglomeracje miejskie itp. Ograniczenia dotyczyłyby kopalnictwa i przetwórstwa surowców mineralnych, lokowania innych zakładów przemysłowych, zabudowy nie związanej z charakterem regionalnym. W strefach tych rozwijałaby się gospodarka rolna i leśna*³¹. Głównym celem tych obszarów miało być zagwarantowanie odpowiedniej liczby i wielkości ekosystemów niezbędnych dla zachowania tzw. puli genowej. Obszary te mają na celu:

- Stworzenie „korytarzy środowiskowych”, łączących parki narodowe i krajobrazowe i niezbędnych dla migracji zwierząt,
- Zachowanie naturalnych zbiorników wodnych i bagiennych,
- Powiększenie leśnych obszarów ochronnych,
- Utrzymanie nie zmienionych warunków klimatycznych,
- Zapewnienie niezbędnej powierzchni przeznaczonej na odnowę sił człowieka; w tych strefach przewiduje się lokowanie pobytowych ośrodków wypoczynkowych i towarzyszącej sieci usług związanych z turystyką i wypoczynkiem,
- Umożliwienie (poprzez odpowiednie przepisy prawne) wprowadzenia zabudowy dostosowanej do lokalnych warunków) krajobrazowych³².

Kozłowski również zaproponował, by obszary te były projektowane i tworzone w taki sposób, by ich centra stanowiły parki narodowe oraz parki krajobrazowe. Tym sposobem najcenniejsze zespoły przyrodnicze mają mieć zapewnioną ochronę. Warunkiem do realizacji tych założeń ma mieć odpowiednie zorganizowanie ruchu turystycznego, tak, by ograniczyć nadmierny ruch turystyczny, a tym samym zminimalizować degradację cennych obszarów³³. Tym samym szczegółowe projektowanie obszarów chronionego krajobrazu powinno przebiegać z udziałem trzech zainteresowanych stron: organów planowania regionalnego, czynników ochrony przyrody oraz instytucji odpowiedzialnych za organizację ruchu turystycznego i wypoczynkowego³⁴. Zatem, aby zapewnić równowagę w śro-

³⁰ S. MOCZKO-WDOWCZYK, *Kierunki ochrony przyrody*, w: *Teoretyczne podstawy prawa ochrony przyrody*, Seria: Monografie 53, red. W. Radecki, Wrocław 2006, s. 144.

³¹ S. KOZŁOWSKI, *Ochrona krajobrazu w Polsce*, art. cyt., s. 4.

³² S. KOZŁOWSKI, *Obszary chronionego krajobrazu*, *Przyroda Polska*, 9 (1979), s. 18.

³³ Por. Tamże.

³⁴ Tamże.

dowisku przyrodniczym i podstawowych funkcji ekologicznych, co jest głównym założeniem obszarów chronionego krajobrazu, zdaniem Kozłowskiego, należy chronić w obecnej postaci około 20 – 30% powierzchni kraju³⁵.

Obszary te w latach siedemdziesiątych powoływane były na mocy między innymi ustawy o radach narodowych z 1958 roku³⁶ w związku z ustawą o planowaniu przestrzennym z 1961 roku³⁷. Podobnie, jak w przypadku parku krajobrazowego, obszary chronionego krajobrazu pojawiły się już w ustawie o ochronie i kształtowaniu środowiska, w art. 73 ust. 1. i tak samo nie miały wyraźnych podstaw prawnych do ich tworzenia. Pomimo tych przeszkód, w 1971 na mocy uchwały prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach i Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi utworzono pierwsze obszary chronionego krajobrazu³⁸.

Obszar chronionego krajobrazu stał się formą ochrony przyrody w 1991 roku za sprawą ustawy o ochronie przyrody³⁹. Według pierwotnych intencji ustawodawcy, w ustawie o ochronie przyrody z 1991 roku, obszar chronionego krajobrazu miał obejmować *wyróżniające się krajobrazowo tereny o różnych typach ekosystemów. Zagospodarowanie tych systemów powinno zapewnić stan względnej równowagi ekologicznej systemów przyrodniczych*⁴⁰. Niestety przepisy dotyczące zagospodarowania terenów objętych tą formą ochrony są bardzo ogólne. Z jednej strony, mają zapewnić ochronę tego terenu przed uciążliwościami przemysłowymi, komunikacyjnymi, a z drugiej – tereny te mają być wykorzystywane do celów turystyki⁴¹. Tym samym ustawodawca nie wskazał na wyraźny cel, jakim ma służyć obszar chronionego krajobrazu. Po nowelizacji ustawy o ochronie przyrody w 2000 roku istotnie zmieniło się znaczenie obszaru chronionego krajobrazu. Obszary te miano powoływać ze względu na *wyróżniające się krajobrazowo tereny o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe w szczególności ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z masową turystyką i wypoczynkiem*⁴², lub ze względu na *istniejące albo odtwarzane korytarze ekologiczne*⁴³. Zmiana ta

³⁵ Por. S. KOZŁOWSKI, *Ekologiczny system obszarów chronionych*, art. cyt., s. 21.

³⁶ Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych, art. 4 (Dz.U. 1958 Nr 5 poz. 16, ze zm.).

³⁷ Ustawa z dnia 31 stycznia 1961 r. o planowaniu przestrzennym, art. 1 (Dz.U. 1961 Nr 7 poz. 47, ze zm.).

³⁸ Przed 1991 rokiem na terenie Polski wyznaczono ponad 20 obszarów chronionego krajobrazu. Przykładem może być Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Obry – obszar wyznaczony uchwałą nr VII/49/85 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze z 21.06.1985 roku.

³⁹ Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody, (Dz.U. 1991 Nr 114 poz. 492).

⁴⁰ Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody, art. 26 ust. 1, (Dz.U. 1991 Nr 114 poz. 492).

⁴¹ Por. E. KAŁETA-JAGIEŁŁO, *Szczególne formy ochrony przyrody*, w: *Prawo o ochronie przyrody*, Seria: Komentarze 11, red. J. Sommer, Wrocław 1994, s. 130.

⁴² Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody, art. 26 ust. 1, (Dz.U. 2001 Nr 3 poz. 21).

⁴³ Tamże.

zbliżyła koncepcje obszaru chronionego krajobrazu z postulatami formułowanymi przez Kozłowskiego. Mimo to, Kozłowski skrytykował realizację tej formy ochrony nazywając ją mianem fikcyjnej ochrony⁴⁴. Obecnie obszary chronionego krajobrazu obejmują *tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych*⁴⁵.

Warto wspomnieć, iż Kozłowski rozpowszechniał prócz prawnych form, także inne rozwiązania ochrony obszarów. Przykładem mogą być Zielone Płuca Europy propagowane przez Kozłowskiego. Zostały one po raz pierwszy publicznie przedstawione przez Kozłowskiego na konferencji w Rio. Obszar ten miał obejmować terytorium siedmiu krajów: Litwy, Łotwy, Estonii, Białorusi, Rosji, Ukrainy i Polski – czyli utworzenie ekoregionu o nieprzebiegających walorach przyrodniczych i niewielkiej degradacji antropogenicznej – gdzie chcemy jak najszerzej zastosować strategię ekorozwoju łącząc zachowanie zasobów przyrodniczych z zapewnieniem rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego⁴⁶. Na mniejszą skalę Kozłowski również współtworzył idee Zielonych Płuc Polski.

Lata dziewięćdziesiąte były naznaczone pewnym przyspieszeniem nad pracami planistycznymi i legislacyjnymi w ochronie przyrody i całego systemu ekologicznego. Wprowadzono pojęcie „korytarzy ekologicznych” łączących cenne przyrodniczo „obszary węzłowe” i „biocentra”. Korytarze te umożliwiają migrację gatunków roślin i zwierząt, tworząc samoregulującą się strukturę ekologiczną. Ten sposób patrzenia na środowisko przyrodnicze zwrócił np. uwagę na wielką rolę dolin rzecznych, na ogół pomijanych w dotychczasowych sieciach parków narodowych, krajobrazowych czy rezerwatów przyrody⁴⁷. Niestety z perspektywy czasu Kozłowski wyraził się bardzo sceptycznie o realizacji niektórych postanowień. Niejasne są kierunki powiększania obszarów chronionych, a szczególnie parków narodowych i krajobrazowych. Sztucznie utrzymywane są formalne kategorie obszarów chronionego krajobrazu, niespełniające swej roli. Nie ma oficjalnego stanowiska w stosunku do programu ECONET-Polska. Nieporadnie postępują prace nad europejskim programem NATURA 2000. Broszura informacyjna (bez mapy) wydana przez Ministerstwo Środowiska w 1999 r. nie została rozesłana do samorządów gminnych, powiatowych i wojewódzkich. Program NATURA 2000 nie funkcjonuje w planowaniu przestrzennym, mimo że ma być zakończony już w 2004 r. Program ten przewiduje objęcie dodatkowo około 7% powierzchni kraju rygorystycznymi formami ochrony powierzchni ziemi. Dotychczas nie uruchomiono zaplecza na-

⁴⁴ Zob. więcej S. KOZŁOWSKI, *Polityka ekologiczna państwa 1989-2000 – ujęcie historyczne*, art. cyt., s. 69.

⁴⁵ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, art. 23, (Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880).

⁴⁶ S. KOZŁOWSKI, *Szczyt Ziemi Rio – początek ery ekologicznej*, Łódź 1993, s. 20.

⁴⁷ S. KOZŁOWSKI, *Przyszłość ekorozwoju*, Lublin 2007, s. 162.

ukowego i organizacyjnego dla realizacji tego programu. Posiadanie tego programu będzie jednym z warunków przyjęcia Polski do UE⁴⁸.

3. Zrównoważony rozwój

Zreferowana wcześniej ewolucja poglądów Kozłowskiego w kwestii relacji człowiek – przyroda oraz ochrony obszarowej, dostrzegalna jest również w podejściu do rozwoju kraju. Rozwoju kraju, w którym początkowo rozwój gospodarczy był nadrzędnym celem. W roku 1983 Kozłowski wyraził stwierdzenie nie będące w owym czasie popularne w kręgach przemysłu gospodarczego. *Musimy dążyć do tego, aby dalszy rozwój społeczno-gospodarczy był prowadzony w zgodzie z prawami i wymogami środowiska przyrodniczego. Jeżeli chcemy „brać” ze środowiska przyrodniczego, to musimy również „dawać”. Musimy świadomie kształtować środowisko i umieć sterować procesami w nim zachodzącymi. Jest to jedyna droga do zapewnienia takiego stanu środowiska, jakie jest niezbędne dla zapewnienia człowiekowi odpowiednich warunków życia*⁴⁹. Przekonanie to niespełna dziesięć lat później Kozłowski wyraził już jako Minister Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w przemówieniu podczas konferencji UNCED Rio De Janeiro⁵⁰. Opisując przemianę myślenia odnośnie do podejścia do przyrody mówi: *najbardziej generalną odpowiedzią na to wyzwanie, jest idea ekorozwoju, która od czasu opublikowania raportu Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju, wyznacza kierunek naszego myślenia i działania. Przyjęte ono zostało również w Polsce*⁵¹.

W tym znaczeniu idea ekorozwoju miała oznaczać rozwój oparty na kryteriach przyrodniczych. Idea ta zrodziła się na początku lat osiemdziesiątych, kiedy to Kozłowski pisał, *widzimy potrzebę nowego sformułowania celów gospodarki przestrzennej. Gospodarka przestrzenna musi być odpowiedzialna za kształtowanie środowiska przyrodniczego. Cele ekologiczne zatem winny być traktowane na równi z celami gospodarczymi. Szczególnie na etapie planu krajowego winien być jasno zarysowany program mający na celu uzyskanie pożądanego stanu środowiska przyrodniczego, niezbędnego dla zapewnienia elementarnych potrzeb życia człowieka. Wytyczone więc winy być kierunki ekopolityki jako wiodącej idei dalszego rozwoju kraju*⁵². Zdaniem Kozłowskiego, ogólne zasady koncepcji ekopolityki powinny być realizowane na szczeblu regionalnym, w poszczególnych regionach, województwach. Zatem projektowana polityka ekologiczna powinna kształtować

⁴⁸ S. KOZŁOWSKI, *Memoriał w sprawie ekorozwoju Polski*, (<http://www.salamandra.org.pl/news/2001/news56.html>).

⁴⁹ S. KOZŁOWSKI, *Przyrodnicze uwarunkowania gospodarki przestrzennej Polski*, dz. cyt., s. 186.

⁵⁰ Przemówienie to zostało wygłoszone 5 czerwca 1992 roku.

⁵¹ S. KOZŁOWSKI, *Szczyt ziemi Rio – początek ery ekologicznej*, dz. cyt., s. 16.

⁵² S. KOZŁOWSKI, *Przyrodnicze uwarunkowania gospodarki przestrzennej Polski*, dz. cyt., s. 186.

większość działań państwa. *Ten kierunek działania winien powstrzymać regionalne katastrofy ekologiczne i zapewnić niezbędne warunki do życia człowieka w naszym kraju*⁵³.

W odpowiedzi na te postanowienia w listopadzie 1990 roku Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa przygotowało dokument *Polityka ekologiczna państwa*, a 10 maja 1991 r. sejm przyjął uchwałę w sprawie tego dokumentu. W dokumencie tym zapisano, iż *polityka ekorozwoju to z jednej strony nadanie rozwojowi konsumpcji i produkcji oraz rozwojowi cywilizacyjnemu kierunku zachowującego w sposób trwały walory i zasoby środowiska, z drugiej zaś czynna ochrona środowiska przyrodniczego. Oba kierunki polityki ekorozwoju są w Polsce aktualne*⁵⁴. Jedną z przesłanek polityki ekologicznej jest zmiana w polityce i ekonomii wynikające z protokołu Okrągłego Stołu. *Wyznacznikiem tych zmian jest odejście od tradycyjnej, wąsko rozumianej ochrony środowiska na rzecz ekorozwoju, tj. podporządkowanie potrzeb i aspiracji społeczeństwa możliwościom, jakie daje środowisko, którym dysponujemy*⁵⁵. Zatem postanowienia Okrągłego Stołu dotyczyły także przyjęcia zasad ekorozwoju i ekopolityki jako przewodnich dalszego społecznego i gospodarczego rozwoju kraju. Kozłowski, podczas wystąpienia na wspomnianej konferencji w Rio mówił, iż *Polska ma od ponad roku uchwaloną przez parlament „Politykę ekologiczną państwa”. Jest to akt dużej doniosłości. Traktuje on ochronę środowiska jako sprawę o najwyższej randze na równi z rozwojem gospodarczym i postępem cywilizacyjnym*⁵⁶. Niewątpliwie *Polityka ekologiczna państwa* ma wielkie znaczenie, gdyż ustala główne kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz opowiada się jednoznacznie za koncepcją ekorozwoju⁵⁷.

Dokument *Polityka ekologiczna państwa* miał zatem wykreować podstawy dla ekorozwoju poszczególnych regionów kraju, a w konsekwencji wpłynąć na wprowadzenie zasady zrównoważonego rozwoju. Wraz z rozwojem i szybkimi przemianami naszego kraju należało także dostosować do nich politykę ekologiczną. Tak więc w czerwcu 2000 roku Rada Ministrów przyjęła dokument pt. *II Polityka ekologiczna państwa*. W założeniach wstępnych tego dokumentu zapisano, iż *przyjęta w 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej stwierdza, że Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5), ustala także, że ochrona środowiska jest obowiązkiem m. in. władz publicznych, które poprzez swą politykę powinny zapewnić bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom (art. 74)*. Nowy

⁵³ Tamże, s. 11.

⁵⁴ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 maja 1991 r. w sprawie polityki ekologicznej (M.P. 1991 Nr 18 Poz. 118).

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ S. KOZŁOWSKI, Szczyt ziemi Rio – początek ery ekologicznej, dz. cyt., s. 17.

⁵⁷ Por. S. KOZŁOWSKI, *Polityka ekologiczna państwa 1989-2000 – ujęcie historyczne*, art. cyt., s. 45.

porządek konstytucyjny wymaga więc, aby przygotować również dostosowaną do niego nową politykę ekologiczną państwa oraz dostosowane do tej polityki strategie branżowe i plany działania⁵⁸. Dokument ten zawierał bardzo szeroki zakres działań. Tak rozbudowany program wzbudził, także wątpliwości Kozłowskiego, który pisał o tym dokumencie w ten sposób: *Powstaje jednak pytanie, czy nie będzie to jeszcze jeden program życzeniowy, który nie da się zrealizować. Podobnych programów powstało już kilka i żaden nie został w pełni zrealizowany*⁵⁹.

Mimo, iż ekorozwój (ecodevelopment) był w polskiej literaturze utożsamiany z zrównoważonym rozwojem (sustainable development), to Kozłowski ekorozwój traktował jako pojęcie węższe. Natomiast zrównoważony rozwój miał być postrzegany integralnie w sensie ekologicznym, kulturowym i ekonomicznym⁶⁰. *Jednym z nadrzędnych celów społecznych zrównoważonego rozwoju jest utrzymanie funkcji ekologicznych środowiska przyrodniczego. Chodzi tu o zapewnienie trwałości zasobu, czyli tak zwanego kapitału naturalnego*⁶¹. Oznacza to również nieodzowność niepogarszania jakości tychże zasobów naturalnych. *Głównym celem zrównoważonego rozwoju jest zachowanie naszej cywilizacji – społeczeństwa. Oznacza to utrzymywanie równowagi między dwoma podstawowymi systemami: przyrodniczym i społecznym. Istotne staje się poznanie i sterowanie procesami przyrodniczymi i społecznymi. Szczególną rolę odgrywają tu negatywne konsekwencje rozwoju gospodarczego wobec przyrody*⁶².

Kozłowski upatrywał wielką nadzieję w koncepcji zrównoważonego rozwoju oraz szansę na dalszy rozwój u progu XXI wieku. *Naszą szansą jest wzajemne dopasowanie populacji ludzkiej do otaczającej przyrody. Jednak, aby zrealizować tę koncepcję, konieczne jest temperowanie ludzkich zachowań, założeń współczesnej ekonomii i mechanizmów cywilizacji technicznej*⁶³. Zatem, warto w tym miejscu zwrócić uwagę na najnowszy dokument przygotowany przez Ministerstwo Środowiska *Politykę ekologiczną Państwa w latach 2009-2012, z perspektywą do roku 2016*, który został przyjęty 16 grudnia 2008 roku przez Radę Ministrów. W dokumencie tym mimo, iż stan wyjściowy pozostał niezmienny, to niestety zrównoważony rozwój nie jest już celem średniookresowym do 2016 roku, ani też kierunkiem działań w latach 2009-2012⁶⁴.

⁵⁸ II Polityka ekologiczna państwa dokument przyjęty przez Radę Ministrów w czerwcu 2000 r. i Sejm RP w sierpniu 2001r.

⁵⁹ S. KOZŁOWSKI, *Przyszłość ekorozwoju*, dz. cyt., s. 488.

⁶⁰ Por. Tamże, s. 49.

⁶¹ Tamże, s. 47.

⁶² Tamże, s. 54.

⁶³ Tamże, s. 555.

⁶⁴ Zobacz więcej w *Polityka ekologiczna Państwa w latach 2009-2012, z perspektywą do roku 2016*, rozdział 2.1.2, 2.1.3, s. 15.

Zakończenie

Kozłowski prezentował bezkompromisową postawę. Przykładem może być choćby jego krytyczna opinia dotycząca budowy kopalni i huty rud polimetalicznych na Suwalszczyźnie. Podejmował niejednokrotnie śmiało wyzwania i konsekwentnie dążył do ich realizacji. Odważnie wykazywał publicznie nieracjonalną i szkodliwą dla zdrowia społeczeństwa i stanu przyrody gospodarkę prowadzącą do degradacji zasobów naturalnych. Wszystkie tezy Kozłowski formułował w duchu konstruktywnego krytycyzmu. W artykule wskazano jedynie na wybrane aspekty z bogatej działalności Kozłowskiego na rzecz środowiska przyrodniczego.

Jednym z celów, jakie postawił sobie Kozłowski, było nakłonienie ludzi do zmiany relacji człowiek-przyroda. Ochrona konserwatorska, a w konsekwencji ochrona poszczególnych zasobów, została w latach osiemdziesiątych wypaczona. System komunistyczny znacząco wpłynął na liczne nadużycia doprowadzając do rabunkowej gospodarki zasobami przyrody nie liczącej się z konsekwencjami. Kozłowski, wskazując nieustannie na błędy, doprowadził do zmiany myślenia wielu osób.

Jedna z najważniejszych kwestii w jego pracy zawodowej dotyczyła skutecznej ochrony obszarów. Kozłowski był jednym z inicjatorów i animatorów wielu systemów i sieci obszarów chronionych. Skutecznie doprowadził on do wprowadzenia parków krajobrazowych. Niestety, mimo wielu nadziei, obszary chronionego krajobrazu z perspektywy czasu nie spełniły oczekiwań i założeń Kozłowskiego. Warto jednak pamiętać, iż dzięki jego niezłomnej postawie, obecny system ochrony przyrody jest pełniejszy.

Zrównoważony rozwój był kluczem do spełnienia i skutecznej realizacji postanowień Kozłowskiego. Pierwotnie całość założeń oparty został na zasadzie ekorozwoju, a więc na rozwoju powiązanim z kryteriami przyrodniczymi. W tym celu skutecznie przez Kozłowskiego została przyjęta *Polityka ekologiczna państwa*. Niewątpliwie jest to jego zasługą i w konsekwencji także wprowadzenie zasady zrównoważonego rozwoju. W niej Kozłowski upatrywał szansę dla dalszego rozwoju.

Kozłowski był aktywny zawodowo w każdym momencie przełomowym dla kraju. Cechą szczególną jego pracy było poszukiwanie różnych możliwości i konsekwentne dążenie do postawionego celu. Potrafił łączyć ludzi i pracować ponad podziałami, by osiągnąć zamierzone cele. Dzięki temu, Kozłowski jest autorem lub współautorem wielu sukcesów takich, jak wprowadzenie np. parku krajobrazowego jako formy ochrony przyrody do ustawy. Doprowadzenie do przyjęcia przez Polskę *Polityki ekologicznej państwa*. Każde z tych wydarzeń jest warte uwagi.

Natural environment protection in professor Stefan Kozłowski's studies

SUMMARY

The aim of this article is to introduce selected issues raised by Prof. Stefan Kozłowski, for the benefit of environmental protection. During fifty years of his professional activity, many important, memorable issues have been appeared.

The article points at Kozłowski's attempt to outline problems concerning nature conservation, which, in spite of beautiful tradition, was perverted by political system of that time. This leads to many abuses in natural resources management and excessive exploitation of those resources. Another important question is Kozłowski's striving to establish area forms of nature conservation. Realizing these aims, he brings to formulate full legal system of all nature components protection. The last subject, that is mentioned in the article, is Kozłowski's contribution to implementation of sustainable development rules. Such development should be a superior rule in environmental policy leading by state.

Kozłowski often advances courageous thesis, that were constructed in the taste of constructive criticism. Proposed solutions often have system features.

Lwia paszcza